

Zuzanna Topolińska

Centrum Badawcze Lingwistyki Arealnej im. Bożidara Vidoeskiego
Macedońska Akademia Nauk i Sztuk
Skopje

Miejsce infinitiwu w polskim systemie werbalnym. Perspektywa semantyczna

0. Temat sformułowany w tytule narzucił mi się w wyniku analizy polskich odpowiedników macedońskich tzw. *da*-konstrukcji, ocenianych – moim zdaniem słusznie – jako macedoński subjunktyw (por. *Субјунктив* 2015). Ów subjunktyw z kolei to forma, jaką przybiera predykat wiążący argumenty propozycjonalne określonej klasy/klas predykatów realnych i/lub wirtualnych, forma, która – podobnie jak nasz polski infinityw – jest funkcjonalnym konkurentem kondycjonalu i/lub imperatiwu. Postanowiłam przyjrzeć się polskim predykatom, których wykładniki formalne mają „reakcję infinitiwną” i odpowiedzieć na pytanie, czy i jak można by określić ich wspólny mianownik semantyczny. W grę wchodzi przede wszystkim tzw. predykaty 2. rzędu¹, tj. predykaty konstytuujące propozycje, które informują o wewnętrznych (intelektualnych, emocjonalnych, wolitywnych) stanach/postawach człowieka. Predykaty te implikują po dwa argumenty, z których pierwszy (argument przedmiotowy) ma za referenta człowieka – nosiciela odpowiedniego stanu, a drugi (argument propozycjonalny) – wirtualne zdarzenie [– faktywne], do którego się ów stan odnosi.

Przedstawię tu pokrótce kilka klas predykatów 2. rzędu, których argumenty propozycjonalne mają/mogą mieć w polszczyźnie człon konstytutywny w formie

¹ Przyjmuję terminologię S. Karolaka znaną z „zółtej” gramatyki akademickiej IJP PAN (*Składnia* 1984).

infinitiwu. Istnieje wiele analiz i opisów takich predykatów w polskiej literaturze językoznawczej. Przyciągały one uwagę badaczy przede wszystkim ze względu na swoje właściwości syntaktyczne: rekcję, linearyzację, związki z tzw. kategorią gramatyczną osoby i in. Tutaj chciałabym się zająć ich semantyką, która – w moim pojęciu – motywuje zachowanie morfosyntaktyczne ich wykładników na powierzchni tekstu. Korzystam z wyników świetnej monografii Z. Zaron (1980), naświetlając szerzej te aspekty konstrukcji konstytuowanych przez infinitiw, które dochodzą do głosu w perspektywie paraleli polsko-macedońskich.

1. Pierwsza klasa, której prawo do pierwszeństwa widzę w fakcie, że jej argumenty propozycjonalne dopuszczają wyłącznie infinitiwną realizację członu konstytutywnego propozycji argumentowej. Są to predykaty modalne typu ‘móc’, ‘umieć’, ‘musieć’, ‘śmieć’, ‘(być) powinnym’, ‘(być) gotowym’, także ‘zamierzać’, ‘planować’ czy ‘myśleć 2’ synonimiczne z ‘planować’ oraz konstrukcje peryfrastyczne jak ‘być w stanie’, ‘czuć się zobowiązanym’ itp. Wszystkie one wyrażają gotowość nosiciela odpowiedniego stanu/postawy do wypełnienia akcji/operacji nazwanej w propozycji argumentowej, gotowość czy to z potrzeby wewnętrznej i przekonania, że wykonanie jej nie przekracza ich sił, kompetencji czy uprawnień, jak w wypadku ‘móc’, ‘umieć’, ‘być w stanie’, ‘być gotowym’, ‘śmieć’, czy też pod – świadomie akceptowanym – przymusem zewnętrznym, jak w wypadku ‘musieć’, ‘być powinnym’, ‘czuć się w obowiązku’, ‘być zobowiązanym’... Innymi słowy: istnieje obowiązkowa koreferencja między nosicielem stanu/postawy i wykonawcą danej akcji.

Omawiane predykaty modalne są semantycznie niesamodzielne i nie mogą pojawić się w tekście bez eksplicytnego nazwania akcji, którą kontrolują. Nie przekłada się to na bezpośredni linearny kontakt w planie formalnym, linearyzacja jest swobodna; kontekst użycia może nawet narzucić sytuację, w której owa akcja „kontrolowana” nazwana jest w poprzedzającym tekście, por. słynne Wałęsowe *Nie chcem, ale muszem*. Oto kilka charakterystycznych przykładów:

- (1) *Muszę tam pójść jeszcze dzisiaj.*
 (2) *Jurek może to zrobić tylko z twoją pomocą.*

gdzie *to* jest anaforycznym odsyłaczem do poprzedniego tekstu.

- (3) *Jesteśmy gotowi poprzeć tę (anafora!) akcję.* itp.

Schemat 1

- a) *muszę*
 ja *sprawdzić* ‘*muszę sprawdzić dane*’
 ja *dane*

- b) *myślę*
ja *muszę* *sprawdzić* *dane* ‘myślę, że muszę sprawdzić dane’
ja *sprawdzić*
ja *dane*
- c) [mówię]
ja *musi* *sprawdzić* *dane* ‘[mówię] Jurek musi sprawdzić dane’
Jurek *sprawdzić*
Jurek *dane*

1.1. Dodatkowego komentarza wymaga predykat ‘(być) gotowym’, którego „postać słownikowa” zaciera starą „krótką” postać przymiotnika *gotów*. Obecność tego predykatu w moim zestawie, a także potrzebę tego komentarza, zawdzięczam analogii macedońskiej. Otóż w macedońskiej tradycji gramatycznej, dzięki B. Koneskiemu (por. Конески 1986) istnieje pojęcie (i termin) ‘категорија ГОТОВНОСТИ’, a odnoszą się one do jednego z typowych dla języka macedońskiego wariantów semantycznych form czasu teraźniejszego, por. np. *Tu ja davam knižatūa* może znaczyć w odpowiednim kontekście ‘gotów jestem dać ci tę książkę’, *Bo ped, ja kyūvam kolaва* może znaczyć ‘zdecydowałem, gotów jestem kupić ten samochód’, itp. W polszczyźnie znamy takie użycia czasu teraźniejszego, ale – o ile wiem – nie doczekały się one specjalnego komentarza w opisach gramatycznych; są to użycia wyraźnie motywowane pragmatycznie, sytuacyjnie, co jest szczególnie widoczne w ogłoszeniach typu *Kupuję ...*, *Sprzedaję ...*, itp. Jednak sam fakt ich wyróżnienia przez Koneskiego, konkretnie: wyróżnienie stanu psychicznego gotowości do akcji zwrócił moją uwagę na przynależność predykatu ‘(być) gotowym’ do opisywanej tu klasy semantycznej.

1.2. Komentarza wymaga również niewymieniony dotąd predykat ‘mieć 2’, dokładniej: interpretacja semantyczna polskiej konstrukcji *mieć + infinitivus*. Semantyka (i składnia) tej konstrukcji stawia ją w rozkroku między pierwszą i drugą omawianą tu grupą predykatów z wykładnikami rekcji infinitiwnej. W grę wchodzi dwa typy użyc tej konstrukcji odpowiednio w polu modalności (a) epistemicznej i (b) deontycznej.

(a) Jako predykat epistemiczny ‘mieć 2’² przypomina bałkański tzw. *non-confirmativus* (w terminologii V. Friedmana (1977)), czy też (w bliższej mi terminologii H. Lunta (1952)) kategorię dystansu wykształconą pod wpływem tureckim. Jest to zgramatyzalizowany³ wycinek pola semantycznego sygnalizującego dystans/wątpliwości nadawcy przekazu co do wiarygodności przenoszonej informacji,

² Indeks „2” sygnalizuje rekcje infinitywną w opozycji do ‘mieć 1’ z rekcją akuzatywną.

³ Przez informację zgramatyzalizowaną rozumiem informację o regularnych, transparentnych, przewidywalnych wykładnikach, tzw. markerach/formantach kategoriálních.

niezależnie od pochodzenia tej informacji, czy to uzyskanej z drugiej ręki, czy w drodze prostej inferencji, czy nawet w postaci niejasnego wspomnienia czegoś, czego się samemu doświadczyło ... W każdym wypadku jest to informacja, mówiąc ostrożnie, [+/- faktywna]. Por. przykłady:

- (4) *Janek ma przyjść o piątej.*
- (5) *Cała ta dyskusja miała się odbyć wczoraj.* – implikacja: nie wiemy, czy się odbyła.
- (6) *Miałem mu to powiedzieć na jednym ze spotkań zarządu spółki.* – implikacja: nie pamiętam, czy naprawdę mu to powiedziałem.

I jeszcze jeden wariant epistemiczny, wyrażający zdumienie i niewiarę w prawdziwość informacji skądinąd [+ faktywnej], przypominający bałkański admiratiw:

- (7) *I on ma być lekarzem?!*

(b) Inny charakter mają deontyczne użycia ‘mieć 2’ – tutaj nadawca przekazu występuje w roli rozkazodawcy, por. np. (w zwrocie do dziecka):

- (8) *Masz tu siedzieć i odrabiać lekcje!*

czy (do podwładnych):

- (9) *Macie to skończyć do wieczora!*

– w parafrazie: ‘musicie/powinniście skończyć to do wieczora’.

W tym typie użyć nadbudowany predykat ‘rozkazuję/wymagam/domagam się, żeby...’ ma charakter wirtualny, jego wykładnikiem jest intonacja rozkazu.

Użycia typu (a), przez wzgląd na koreferencję implikowanego i realnego wykonawcy akcji nazwanej infinitiwem, każą zaliczyć ‘mieć 2’ do zbioru predykatów klasy pierwszej, natomiast użycia typu (b), z wyraźną dominacją semantyki rozkazu, wiążą ten predykat – jak zobaczymy – z klasą drugą.

Sygnalem charakterystycznej dla omawianej pierwszej klasy predyktów koreferencji między referentem pierwszego przedmiotowego [+ hum] argumentu konstytutywnej propozycji i referentem pierwszego [+ hum] argumentu podporządkowanej propozycji z predykatem w infinitiwie jest właśnie ów *infinitivus*. Innymi słowy, kiedy mówię *Muszę sprawdzić te dane*, ja jestem tą, która dostrzega potrzebę sprawdzenia danych i ja jestem powołana do wykonania tej akcji; kiedy mówię *Myślę, że powinnam sprawdzić te dane*, informuję, że jestem świadoma (‘myślę’) potrzeby sprawdzenia danych i widzę to jako swój obowiązek; kiedy mówię *Janek musi sprawdzić te dane*, wskazuję tego, kto ma obowiązek spraw-

dzenia danych. Pierwsza z przytoczonych trzech konstrukcji jest dwupiętrowa – potrzebę realizacji akcji odczuwa ten, kto czuje się powołany do jej zaspokojenia. Dwie drugie konstrukcje są trzypiętrowe: w pierwszym wypadku ten, kto deklaruje istnienie potrzeby, deklaruje również, że poczuwa się do obowiązku jej zaspokojenia; w drugim wypadku ten, kto widzi istnienie potrzeby, jest nadawcą przekazu i wskazuje z pozycji autorytetu tego, czym obowiązkiem jest jej zaspokojenie (por. tabelę 1). Związek między oceną/nakazem moralnym (wyrażonym przez konstytutywny predykat modalny) i wirtualną akcją, która podlega ocenie (wyrażoną przez konstytutywny predykat propozycji argumentowej) jest w tej grupie konstrukcji nierozdzielny, stąd wykładnik predykatu modalnego ma rekcję infinitywną; warto pamiętać, że infinitiw to stary datiw odpowiedniego *nomen verbale*, a więc mamy do czynienia z relacją celu, tj. z wirtualną [– faktywną] relacją o projekcji przyszłościowej.

Do omawianej grupy należą także peryferycznie pewne predykaty wyrażające stany emocjonalne, jak ‘lubić’, ‘bać się’..., choć obok infinitiwu dopuszczają one także argumenty propozycyjne z predykatami w formie *verbum finitum*, por. *lubię, kiedy ... , lubię, jak ... , boję się, że ...*⁴.

2. Kolejną interesującą nas tutaj grupę predykatów łączy wyraźnie eksponowany komponent wolitywny: nadawca przekazu formułuje prośbę lub żądanie wykonania akcji/operacji nazwanej w propozycji argumentowej, przy czym na ogół wskazuje wykonawcę tej akcji w osobie referenta pierwszego argumentu predykatu konstytuującego tę propozycję. Wykluczona jest koreferencja między wyrazicielem woli/prośby i wykonawcą akcji, a predykat propozycji argumentowej może mieć postać infinitiwu lub trybu warunkowego z formantem *że*, a nawet *nomen actionis*. Całą złożoną konstrukcję konstytuują predykaty jak ‘prosić’, ‘błagać’, ‘żądać’, ‘wymagać’, ‘domagać się’⁵, ‘rozkazywać’, ‘polecać’, ‘zabraniać’ i in. Dopuszczają one szeroką wariantywność pozycji i stosunków wzajemnych między nadawcą przekazu i wykonawcą zlecenia, co znajduje wyraz w szerokim rozrzucie konstrukcji gramatycznych, mamy więc np.:

(10) *Polecam/rozkazuję Basi⁶, żeby zajęła się dziećmi.*

(11) *Polecam/rozkazuję, żeby Basia zajęła się dziećmi,*

– przy czym odbiorcą przekazu językowego może być dowolny pośrednik, a nie sama Basia. Dalej:

⁴ Warto może wspomnieć tu, że mac. ‘caka’ łączy znaczenia ‘chcieć’ i ‘lubić, kochać’.

⁵ Warto odnotować, że dwa ostatnie predykaty to produkt derywacji semantycznej i formalnej od rdzenia **mog-*.

⁶ Nie bez znaczenia jest fakt, że wykonawca czynności przybiera tu formę datiwu, a więc drugą obok nominatiwu formę nacechowaną prymarnie jako [+ hum].

4. Za predykaty 2. rzędu wypada również uznać predykaty oceny moralnej, emocjonalnej i/lub porównania; przedmiotowy argument [+ hum] jest tu „diatetycznie zdegradowany”: pojawia się fakultatywnie i przybiera formę datiwu; na szczycie hierarchii diatetycznej znajduje się predykat konstytutywny, który przybiera formę bezosobową czasownika, lub formę rzeczownika czy też przysłówka, któremu towarzyszy – w czasie teraźniejszym fakultatywna – bezosobowa forma finitywna czasownika *być*; argument przedmiotowy jest koreferencjalny z argumentem przedmiotowym propozycji argumentowej, por. np.:

(a) konstrukcje wyrażające ocenę moralną:

– nadawca przekazu, obecny wirtualnie, nie ma wykładnika na powierzchni tekstu:

(21) *Trzeba było mu o tym powiedzieć.*

(22) *Należało pomyśleć o tym wcześniej.*

(23) *Nie wypada wam nawet wspomnieć o tym.* itp.

(b) konstrukcje wyrażające ocenę emocjonalną:

– nadawca przekazu fakultatywnie obecny w formie datiwu:

(24) *Miło (mi) było spotkać się z wami.*

(25) *Żal (mi) stąd odjeżdżać.*

(26) *Głupio (mi) pytać go o to.*

– nadawca przekazu obecny wirtualnie:

(27) *Nie wstyd wam mówić takie głupstwa?*

(c) konstrukcje wyrażające porównanie:

– nadawca przekazu obecny fakultatywnie:

(28) *Lepiej (nam/wam) było tu nie przyjeżdżać.*

(29) *Praktyczniej (nam/wam) będzie kupić od razu wszystko.* itp.

5. Z infinitiwem jako obowiązkowym konstytuentem propozycji wyrażającej cel spotykamy się również w konstrukcjach konstytuowanych przez tzw. predykaty 3. rzędu, w danym wypadku – przez predykaty ‘celu’ w postaci spójników *że-by*, *a-by*, *a-że-by*, por.:

(30) *Przełożyłam egzamin na jutro, żeby lepiej go przygotować.*

(31) *Przyniosłam ci ten tekst, żebyś mogła ocenić moją recenzję.*

Por. też konstrukcje z fakultatywną obecnością predykatu spójnikowego:

(32) *Jurek przyjechał (, żeby) spotkać się z nami.*

(33) *Basia pobiegła do sklepu (, żeby) kupić chleb. itp.*

6. Wypada także wspomnieć tutaj paradygmat czasu przyszłego czasowników niedokonanych, tj. konstrukcję, w której podporę finitywną infinitiwu stanowi stary *praesens* „dokonany” czasownika *być*. Konstrukcja *będę... + infinitiw* konkuruje z konstrukcją *będę + participium praeteriti activi II*, przy czym warto podkreślić, że w stosunku paradygmatycznym pozostaje para *pisałem ~ będę pisać*, natomiast w parze *będę pisać ~ będę pisał* podpora finitywna towarzyszy w obu wypadkach formom niefinitywnym.

7. Niewątpliwie nie udało mi się przedstawić tutaj wszystkich wariantów funkcjonalnych i pozycyjnych polskiego infinitiwu, jednak mam nadzieję, że powyższy krótki przegląd objął reprezentatywne warianty, co pozwala na formułowanie wniosków. A wnioski prowadzą w różnych kierunkach, co nie znaczy, żeby były między sobą sprzeczne.

Zacznę od próby określenia, czym jest dzisiaj polski infinitiw, tak w planie gramatycznym, jak i – przede wszystkim – w planie semantycznym.

Infinitiw, relikտ starszego etapu rozwoju języka, skostniała datywna forma staro *nomen substantivum verbale*, stoi dziś poza wszelką kategoriałną paradygmatyką gramatyczną, zachowała natomiast status nazwy wirtualnej relacji o projekcji przyszłościowej pomyślanej jako efekt celowego świadomego działania; co ważne – zachowała też zdolność konstytuowania propozycji, której prymarną funkcją jest funkcja subjunktywnego propozycjonalnego argumentu woluntatywnych predykatów 2. rzędu; w planie gramatycznym oznacza to zachowanie reakcji czasownika, od którego jest derywowana.

Status form związanych (*bound forms*) wykładników predykatów ‘móc’, ‘musieć’, ‘śmieć’... nieodłącznie stowarzyszonych z infinitiwem konstytuującym ich argument propozycjonalny to – jak się wydaje – pierwszy etap kostnienia przyszłych tzw. partykuł werbalnych, tj. – *de facto* – formantów trybów modalnych; na tej drodze znajdują się i polskie „bezosobowe” predykaty jak ‘można’, ‘trzeba’, ‘wypada’, ‘należy’ i in.

Fascynują liczne koincydencje rozwojowe tak odległych historycznie i strukturalnie języków, jak polski – typowy reprezentant północno-zachodnio-słowiańskiego konserwatywizmu (por. Aronson 2007) i macedoński – najaktywniejszy członek bałkańskiej ligi językowej. Koincydencje te – moim zdaniem – prowadzą do wniosku, że jednym z głównych czynników wewnątrzjęzykowej ewolucji strukturalnej jest potrzeba jasnej ekspozycji informacji ważnej dla powodzenia aktu komunikacji, tj. informacji ważnej w danym kontekście pragmatycznym. Różnice gramatyczne to efekt stosowania różnych mechanizmów w procesie ciągłej adaptacji kodu językowego do zmieniających się warunków życia jego nosi-

cieli. Generalny zakres pola/pól semantycznych informacji ważnej (czytaj: podlegającej gramatyzacji i/lub leksykalizacji), wzajemna hierarchia składników tych pól (znajdująca wyraz w strukturze tzw. kategorii gramatycznych) zależy od warunków historycznych i form adaptacji systemu do tych zmiennych warunków.

Jeśli wolno mi fantazjować, powiedziałabym, że w dzisiejszej polszczyźnie ŻE to formant konjunktivu (trybu łączącego), *že-by* to formant subjunktivu (trybu podporządkowującego), a *jeś-li-by* i *gd-y-by* to odpowiednio formanty kondycyjnego (trybu spełnionego i niespełnionego warunku). Jak z tego wynika, BY wnosi moment projekcji przyszłościowej, niefaktywnej, a ŻE to konektor argumentu propozycjonalnego, stąd głównym konkurentem infinitiwu jest *že-by*-subjunktiv.

Wykorzystana literatura

- ARONSON H. I., 2007, *The Balkan Linguistic League, „Orientalism”, and Linguistic Typology*, Ann Arbor : Beech Stave Press. (The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture series in South Slavic Linguistics, No. 4).
- JOSEPH B. D., 1983, *The Synchrony and diachrony of the Balkan infinitive. A study in areal, general, and historical linguistics*, Cambridge University Press.
- FRIEDMAN V., 1977, *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Columbus. Slavica.
- SKŁADNIA, 1984, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa: PWN.
- LUNT H., 1952, *Grammar of the Macedonian literary language*, Skopje.
- VEČERKA R., 1989–2003, *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax*, Bd. 1–5, unter Mitarbeit von F. Keller und E. Weier, Freiburg.
- ZARON Z., 1980, *Ze studiów nad składnią i semantyką czasownika. Polskie czasowniki z uzupełnieniem werbalnym oznaczające relację osobową z argumentem zdarzeniowym*, Wrocław: Ossolineum.
- КОНЕСКИ Б., 1986, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје: Култура.
- Субјунктив, 2014, *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции*, уред. З. Topolińska, Скопје: МАНУ : Истражувачки центар за ареална лингвистика. (Морфосинтактички студии, 3). (<http://ical.manu.edu.mk/books/ZbornikSubjunktivICAL2014.pdf>).

Summary

The place of the infinitive in the Polish verbal system

The author demonstrates that the main function of the Polish infinitive is still the function of the subjunctive mood as it was in the earlier periods of the Slavic linguistic history. It constitutes propositional arguments of the „real” and of the virtual voluntative predicates both in the field of the epistemic and of the deontic modality.

Keywords: imperative, infinitive, propositional argument, subjunctive, virtual predicates.